

TOMISLAV DURBEŠIĆ

(Niš, 1928. – Pariz, 2001.)

78

Kad sam u vrelo dubrovačko kolovoško poslijepodne 2001. čula da je Tom iznenada umro u Parizu, prvo sam pomislila: Otišao je posljednji kazališni boem.

I slike počеше navirati. Prelazi preko ulice u bijelim tenisicama, vječno s cigaretom u ruci, na glavi mu šešir ljetni ili zimski, ovisno o godišnjem dobu i veliki, široki baloner koji poput šinjela ide za Tomom. I obvezna kravata. Kožna, tanka, neugledna, ali kravata. Nikad mu se ne žuri. Uvijek ima vremena za razgovor. I sve ga zanima. I sve ima potrebu komentirati. Naravno, prvo o kazalištu, pa o politici, a s njom na red dođe i Hrvatska.

Srela sam ga neposredno nakon što je prestao predavati na Akademiji. Bio je umirovljen. Nije volio tu riječ, draža mu je bila penzioner, ali zapravo osjećao se prognan (čini se to neizbježnim osjećajem kad se odlazi s Akademije; znam još neke takve slučajeve), iako je meni bilo normalno da se odmori. Imao je sedamdeset godina.

On nije mislio tako. "Od čega da se odmorim?" postavio je retoričko pitanje. "Pa, studenti su moja djeca."

Gurnuo je ruku duboko u džep balonera i izvukao mobitel. Uzviknula sam: "Tome, i vi imate mobitel, a ja sam mislila da ćete se othrvati maltretiranju tehnike".

"To su mi kupili moji studenti", ponosno je rekao. "Ja samo moram kupiti karticu. Tko to ne bi prihvatio. Kako su divni moji studenti!"

Tom je bio pravi i posljednji kazališni boem, avangardni konzervativac koji je u gledalištima i kavama proveo više vremena nego u vlastitom domu.

A u kavani, s olovkom u ruci, malom bilježnicom ili samo hrpom papira, neumorno je pisao. Živio je s kavanom i jednostavno nije znao raditi kući. Kao da je jedino u kavani znao misliti, osmišljavati život i oblikovati svoje redateljske zamisli. Tu je susretao bivše studente s kojima je volio popričati. Autoironično, znao je reći da je on "lokal" patriot. Obožavao je kavane, govoreći da jedino tamo zna što je i tko je: "gost, slobodan od kaosa okolice, koji je porazmješten po ostalim stolovima."

Uvijek sam željela zaviriti u te papiriće, ali se nikada nisam usudila pitati da mi to dopusti. Držala sam da je to nepristojno, nadajući se da će ih jednom sam ponuditi.

I zaista, nekoliko mjeseci prije njegove nenadane smrti, sjedili smo u "Velvetu" u Dežmanovoj, pili ka-

vu i mineralnu, njegovo omiljeno piće. Tada mi je rekao: "Povukao sam se u jednu brvnaru u Gorskom kotaru koju je moja Veronika naslijedila i tamo sređujem sve te papiriće pa mislim početi pisati memoare."

Malo sam se začudila jer znam njegovo mišljenje o sjećanju. Zapisivanje sjećanja i pretvaranje u memoriju smatrao je grijehom prema neposrednosti i svježini sjećanja. Za njega su to bile krhotine života: majka, otac, Gavella, ratovi, studenti i niz epizoda o kojima je volio pričati, ali nikad nije pomišljao na neku pismenu formu.

Sada kad ga nema, zamolila sam Veroniku da mi dopusti objaviti neke njegove "kavanske listiće". Učinila je to i hvala joj. Dugo sam ih prevrtala, iščitavala poput grafologa, birala. Svega je tu bilo: telefonskih brojeva pomiješanih sa stihovima, crteža kontaminiranih fusnotama, jedan stvaralački nered koji mnogo govori o Tomu. Bio je ovisnik o kazalištu i to je smatrao svojom vrlinom.

"Mene je kazalište još kao dečka zanimalo kao azil gdje smo pobjegli od jednog vremena u kojem smo živjeli", rekao je u jednom novinskom intervjuu.

U kazalištu i kavani osjećao je neizmjernu slobodu i nije bio jedan od onih koji osjećaj slobode nalaze u vikendaškim roštiljadama.

Osim kazališta i kavana obožavao je Dubrovnik.

U jednom od svojih nedovršenih dnevnika napisao je: "Dubrovnik je dvor moga naroda, jezik duha, Dubrovnik – i lijep i lukav, i bistar poput bonace i proračunat, gosparski i pučki."

Bilo je sasvim prirodno i logično čuti vijest da je Tom jedan od putnika slavnog i opasnog konvoja "Libertas", kada je brodom doplovio u opkoljeni i ratom izmučeni Dubrovnik. I svaki put, kad bi išao u Dubrovnik, veselio bi se kao da ide prvi put smatrajući ga "čudom duha" i "vikendicom dragog Boga".

Kazališna sveprisutnost, ljudska vitalnost i očinski odnos prema svojim studentima upisali su Toma u povijest kao jednog od najosebujnijih profesora i redatelja u hrvatskom glumištu. Redatelj, pisac, pjesnik i profesor, živio je za trenutak i bio sebi i drugima najveći doživljaj upravo svojim ludističkim eskapadama shvaćanja života. Nije stoga čudno što mu bivši studenti posvećuju predstave, osnivaju nagrade naslovljene njegovim imenom, sjećajući ga se s tugom i radošću istodobno. Takav će nam svima ostati u sjećanju. Sretna sam što sam poznavala Toma.

Željka Turčinović

Božić me je
 do BM,
 Evo, smije
 kao igruk smješni!
 A vi, u smješni!
 Vn Jm J.

T. J. M. B. C. /
 [illegible scribbles]

IZ TOMOVE BILJEŽNICE...

O SMRTI...

Žao mi je...
 Žao mi je što nisam
 Toliko volio,
 Koliko sam zaista volio,
 Žao mi je što sam krive misli
 mislio,
 Što sam iskrivljeno
 živio...

Žao mi je što mi je riječ
 Odlepršala,
 sa smislom...

Žao mi je što trule riječi žvačem,
 Žao mi je što neću doživjet...
 Kako sam nad sobom glupo plačem.

Žao mi je, zaista, što lažem,
 Jer mi ničeg nije žao.
 Jedina istina će biti moja smrt!
 Glupo, zar ne!

O TAŠTINI...

Žao mi je što neću,
 Barem iz prikrajka,
 Vidjeti, kad se ugasm jednoga dana, zore, noći,
 Da li će itko zaplakati, nasmijati se,
 Mahnut rukom barem
 I doći na grozni pokop, bacit cvjetak.
 A zapravo nije mi žao, ni krivo,
 Već...
 Evo, suze mi oči
 već...
 Ne suze već me samo peku,
 Već
 Da mi je samo... poslije,
 Prošvrljat bar na tren, svukud
 I svima namignut... I to je sve...

Ali, ipak mi je žao, sada, što tada...
 Vladat će mrtva tišina.
 I u njoj se davi i moja taština.

O PARIZU...

Kad dodete u Pariz prvo mu se nasmiješite i on,
 taj Pariz, će se tada i vama. Inače je on mrgodan. Na
 prvi pogled. Pun svojeg narcisoidnog asortimana
 prošlosti, povijesti, znamenitosti, slave. Glorie. Muč-
 no je to sve izdržati. Da. Zato, nasmiješite mu se. Ali
 ne poput Mona Lise. Ona je hladna, zagonetna i
 okićena značenjima, bajkom koje zapravo i nema.
 Legenda. Parizom lutaju legende. Hodaju kao blis-
 tave sablasti. Pariz živi od našeg vjerovanja u te
 sablasti i od onih priča, bajki koje su nam ugurali u
 naše glave vješti manageri povijesti...

Često i veličinu genijalnosti pretvorili u sitniš. I mi

u odrazu našeg oka. Uostalom, kao i svi živi stari gradovi, kao Rim, Firenza, Venecija, Petrograd... pa i Dubrovnik, pa i Zagreb, zar ne?

Dobri i lukavi stari gradovi, uživaju i ponose se onim za što više nisu zaslužni, kao lijepa žena, i zato nasmiješite se i lijepoj ženi i Parizu. Recite kako je lijep taj Pariz i bit će lijep i ta žena i taj tajanstveni Pariz.

Pariz je i sveti grad, poput njegovih znamenitih crkava, da ih ne navodim, a i bludni grad; grad prokletih pjesnika i gladnih slikara, taštih političara, lukavih, lažljivih kao i svugdje, samo što imaju veću moć transmisije i zato su opasniji.

Razbacano je stotinu kazališta, kina, galerija, koncerata... kao djelići puzzla, avenije bludilišta, trgovaca, kurvi i pедера, pritajenih umjetnika, mislilaca i konačno, i grad Parižlija koji se prepoznaju odmah po nekoj čudnoj, ustrašenoj mirnoći. Povučeni. Sa košaricama i... Došljacima. On te zgromi mitom. Aurom. I da bude čudno, osjetit ćete se počašćenim; veliki je... taj Pariz.

Pariz je još uvijek: "Država to sam ja!"

I dat će i više no što ima... legendu, bajku u živo, live show, a legende, mitovi, jači su, uvjerljiviji, zaista i od same povijesti i od stvarnosti. Paradoks. Oni su jedino realni, ti mitovi. Kao Ionescov *Kralj umire*. Još stari Erazmo okrzne se o Pariz u svojoj *Pohvali ludosti* rekavši... "tako vam je to moji dragi mizantropi". Moliere, taj sad "kameni gost" sjedi u Ulici Richelieu, koje li "ljudske komedije"?!

Nasmiješi se, prolazniče, dolazniče, odlazniče. Na Notre Dameu tražim gdje skakuće Kvazimodo. On je samo još u crtiću. Mrze Francuzi Disneyland... ne podnose tuđu genijalnost. Imaju pravo. Ali uzalud.

Nema više Zollinog *Trbuha Pariza*, ali zato *Les Halles*... trbušni trakt mastodonta, raskošan, šaren, začudan, ali svaki mu je detalj "deju vu". Pariz sam sebe kudi... Često i neukusno. Prodaje svoju hvalu i slavu na Trgu Bastilje, gdje počinje moderna povijet svijeta.

Neukusna je zgrada Opere. Tko još zna da je Pigalle, na koji jurcaju turisti... zapravo ime nekog zaboravljenog pijanca-kipara, koji se koturao od bistroa do bistroa. Treba čitati Balzaca, Zollu, Simenona, Thibaulta, u njima je duša Pariza.

Ali ipak, kad staneš kod prvog semafora, nasmiješi mu se, dat će ti više nego li ima. Takav je on.

Hipnotizer je taj grad. Taj rojalistički, još uvijek

lujevski i generalski, de gaullovski i klošarski Gargantua i Sganarelle.

Izvući će on iz tebe sve ono što želiš da doživiš, i cyranovski šešir i perjanicu nadviti....

O DJETINJSTVU...

Čudno, kako se toga uvijek iznenada sjetim, a bilo je to tako davno. Moj prijatelj Mâko (nismo ni on ni ja znali izgovoriti Marko), a nisam ni znao da se to naše igranje zove "prijatelji" – to sam kasnije saznao...

Dakle, nas dvojica mali, negdje oko tri, četiri godine, potpuno goli, jednog vrućega ljeta, na pješčanoj obali Lopuda, poslije kupanja i prskanja, iskopali smo u tom mekom, kao brašno sitnom pijesku jamice malim lopaticama. Sjećam se moja je bila bijelo-crvena, ne sjećam se ni što smo razgovarali, brbljali u ta vruća, ljetna, vedra dopodneva. Ne sjećam se ni ljudi, ni djece ni naših roditelja, nikoga oko nas. Samo nas dvojica dečkića, užasno malih, plavo veliko more i nebo i ništa više. Kopamo mi po površini male jamice za nas dvojicu, mjerimo, sjećam se dobro te slike, svoje dužine i širine i onda legosmo u njih i posipasmo tako ležeći, sebe vrućim pijeskom, sve do vrata. Samo su glave virile, čak i ručice ugurasmo u pijesak. I nigdje nikog. Ne sjećam se, možda je i bilo nekoga, samo daleko od nas.

Moj mali prijatelj Marko – Mâko, tako kažem prijatelj mada smo se poznavali tek dva tri dana, i ja uživali smo u tom ugodnom pješčanom ležaju kao dva stara penzionera.

Sjećam se, iznenada reče Mâko – "Pazi, Tomica" (mogao je izgovoriti moje ime, jer nema slova "r"), sjećam se točno, "pazi, gledaj, crni poplun gore..." i u čas, kao što zna biti na moru, zacrni se nebo, kao da se proli tinta, u čas sve se smrači i bljeskovi, praskovi, i onda...

Poslije ću čuti da to zovu grom. Mislim danas, da se tada nisam ni ustrašio. Ne sjećam se ni koliko je to trajalo. I opet naglo, crni poplun na nebu nestane kao što je i došao. Opet mir. Nebo plavo, more plavo, pijesak i Mâko, pokraj mene, miran otvorenih očiju i ustiju – ukočen. Dalje se ne sjećam, ni ljudi, ni galame, vjerojatno je i toga bilo. Sjećam se samo njega, moga malog Maka, pokraj mene, tik do mene: nepomičnog, kao da hoće nešto još reći, ali nije sti-

gao. Znao sam tada da se nešto strašno dogodilo. Bio je sav crn, tvrd. Poslije sam čuo da ga zgodi grom. A grom taj zgromi sigurno njegove riječi... male riječi, jedva tek stvorene... trogodišnje riječi, dječiji cvrkut... Taj silni Golijat – Grom.

Za mene je taj moj maleni Marko vječno ostao u pijesku toplom, pokriven...

Nebo i more... Je li to jedina vječnost?

Moj prijatelj Marko upoznao me sa svojom prijateljicom Smrti.

Mnogo puta sam susreo njegovu prijateljicu u mom dugom trajanju.

Čak ni danas ne znam zašto je zovem prijateljicom. Možda bi je trebalo zvati znanicom, poznanicom?!

O CIGARETI...

Eto, reci ću,
Pušim zadnju cigaretu,
I skoro je ponoć!
Uvlačim polako, s užitkom noćnim.

Dimić plazi iz mene,
Kroz nos, usta, uši, pore,
U vjetar, kroz vjetar, kao lahor,
Tako valjda i duša izdahne, ko ptić.

Pušenje je štetno, urliču svi,
Ali i život je štetan, i te kako
I misao što žari se na vrhu,
Kraj prsta.
To ja velim.
Evo, točno je ponoć!
Ugasila se jadna moja cigareta.
Zadnja danas.
A sutra? Sutra je već danas.
Pušit ću opet kao da je zadnja.

O ČUDACIMA...

Primijetili ste sigurno, kako ima ljudi u ovom našem gradu; nisu stranci, nisu pijanci, nisu poremećeni, ljudi, žene, srednjih godina, hodaju po ulicama i sami sa sobom razgovaraju, prepiru se, stanu pa nastave mrmljati – nisu manijaci, već obični ljudi.

Eto, tako i sam sebe ulovim, kasno navečer, ležeći u krevetu, kako sebi pričam priče svoje... kao otac djetetu nekom...

Ako netko to isto čini, neka zna da nije sam.

O KNJIGAMA...

U posljednje vrijeme, kasno noću, ležeći gledam ispred i pokraj zida svoje knjige. Stoje uspravno, na njima podosta prašne, a i mnogo ih je. Gledam te knjige, razne, nisu poredane ni po kakvom redu. Ne samo da sam ih zapravo sve pročitao, već sjećam se kako sam svaku pojedinu kupio, dobio... Sjećanje je grozan umor, a precizna je memorija zapravo grijeh prema sebi i knjigama.

Umoran sam od svega i od knjiga.

Gledam knjige od poda do plafona, na drvenim stalažama, moje knjige, kao neku stražu čuvaju, prilaz prema mauzoleju.

Debele, male, visoke, tvrdo i meko uvezane, djeluju kao neka loša kulisa biblioteke koju su izradili dekorateri loše predstave.

I tako skoro svaku večer gledam tu moju biblioteku. I eto baš noćas, kao grom me zgromi misao... pa ja te knjige više nikad neću čitati.

I počinjem ih izbacivati, jednu po jednu... poput mrkog cenzora, ne podižući se iz kreveta... kad gle, knjige kao da zaplešu u mjestu hrvatsku rapsodiju?!

Potpuno hladnokrvno ležim i kao neki komesar počinjem listati svoj... da li smijem reći – život, svoje knjige već davno ni ne listam...

Majakovski i Jesenjin kao blizanci, ruski nesretnici...

Dobri i naivni Camus kupa se u prašini...

Andrić, taj prije no što bi "izašao", vjerojatno bi otpuhnuo prašinu s korica...

Preskočit ću Tina, neka još malo odstoji...

Jack London, Solženjicin, Trocki... van, van...

Lessing, kako se uz njega oslonio Marinković, pa nesretni Molière, dosadni Racine, tu su i memoari de Gaullea, iz njega izlaze knjiški moljci...

Stotine naših i prevedenih pjesnika, antipoete, a na čelu im Ezra Pound... van, van s njima...

I pogled mi se zaustavi na malom mom satu... 2,20. Trebalo bi pokušati spavati a s ostatkom knjiga ću sutra obračunati.

Sutra, jutrosutra, vrn vrn vrn, vrn, vrn, vrn

-4-

Ali san mi ne pada na oči i opet pogledam u moje knjige... Držić, Krleža, Nušić i njegova *Autobiografija*, genijalni i impresivni Romain Rolland, zamorni Proust, neduhoviti Decameron, znam ih napamet... memoari, memoari, nobelovci, povijest... to ću sutra. Nitko se ne buni, šute.

Gore osta dosta praznih mjesta.

“Što će biti ako ostanem na jednoj knjizi, pa to je smrt – smrt moje biblioteke.”

Sutra, prekosutra odlučit ću o njima, ima vremena, nadam se.

O KUPOVINI...

Kupio sam danas sako, nov, novcat za trideset franaka. To su tri kave u “Tatiju”.

Prosjak u metrou toliko isprosi za jedan sat, a meni je to skoro pola plaće.

Hlače dvadesetdevet franaka, košulja sedam, baloner šesdeset franaka. Za stodeset franaka obučem se za dvije godine. Ne znam je li ovo dnevnik, ali je istina. Samo treba znati naći ove dućane. Da imam para, obukao bih se za sto godina i bio bih miran. Ionako više ne rastem, već se smanjujem, a i sako će se kod pranja smanjit.

Možda bi bilo dobro da se ne peremo ni ja, ni sako od trideset franaka.

Sunce nas grije, sto franaka u džepu, sjednem u kavanu i promatram ljude kako se žure po ovom Pigallu.

Ovaj svijet je još u pubertetu, a ni ja nisam mnogo dalje dosegao.

O ZAGREBU...

Zagrebe, stari steklišu, nasmiješi mi se ti sad... kad se vraćam i nestajem opet u tebi, gdje nemam puno razloga da se smiješim. Ili možda griješim... Namignut ćemo jedan drugom... da se tog Pariza riješim... Mislio sam stalno na te.

Eto da te malo tješim... utješim... starkeljo, Zagrebe.

O KAFIĆIMA...

Kafići su kao semafori. Staneš, kad je zeleno, popiješ kavu, kiselu vodu i odeš dalje. Priče iz kafića su kratke, onako stojeći uz šank ili duboko u kutu. Za veselo društvo u kutu uz Tomislav pivo ili uz kapučino... uz škropec.

